

yonlara şiddetle karşı çıkmaya başladı. 1908'den itibaren her hükümet kapitülasyonların kaldırılmasını programının başına aldı.

1913'te İngiliz hükümetine verilen iki muhtıra Sadrazam Hakkı Paşa gümrük vergisinin % 15'e yükseltilmesi, yabancı postahanelerin kaldırılması, yabancılara gelir vergisi getirilmesi ve nihayet kapitülasyonların zamanla tamamen kaldırılması için hukukçulardan oluşan bir komisyon teşkili hususlarını içeren âcil bazı değişiklikler teklif etti. İngiltere bu değişiklikler için bütün kapitül devletlerin birlikte rızasının gerekli olduğunu, ticarî ve malî mevzuatın kapitülasyonları ilgilendirmeyip daha önce akdedilen anlaşmalarla ilgili bulunduğunu iddia etti. I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla Osmanlı Devleti İngiltere, Fransa ve Rusya hükümetleriyle tarafsızlık tavrını belirlemede başlıca ilke olarak kapitülasyonların lağvını ileri sürdü. müttefikler açık bir vaatte bulunmadılar (Bayur, III/1, s. 156-162). Bunun üzerine 8 Eylül 1914 tarihli bir fermanla devlet malî, iktisadî, hukukî ve idarî kapitülasyonların yabancılara sağladığı imtiyazları lağvettiğini bildirdi. Böylece Osmanlı Devleti'nde ikamet eden bütün yabancı devlet temsilcileri bundan böyle milletler hukuku prensipleri çerçevesinde muamele görecektlerdi (a.g.e., III/1, s. 162). Bunun hemen ardından "şer'î ve nizamî mahkemelerin ayrılmasıyla ilgili nizamnâme" ilân edildi. Kapitül devletler, tek taraflı ve keyfî olarak anlaşma haklarının kaldırılmasını protesto etmekte gecikmediler. Sevr Antlaşması'yla herhangi bir değişiklik yapılmadan, hatta diğer galip devletlere de tanınmak üzere kapitülasyonlar yeniden konuldu. Lozan Antlaşması ile (24 Temmuz 1923) müttefik devletler kapitülasyonların lağvını kabule mecbur oldular.

BİBLİYOGRAFYA :

Bu maddenin ilâveli aslı için bk. "İmtiyazât", *El²* (İng.), III, 1179-1189; BA, *Ecnebi Defterleri, Francahu Defteri*, nr. 26/1; Public Record Office, SP 105/216, 334; British Museum, Ms. Or. nr. 9053, vr. 282; Feridun Bey, *Münşeât*, II, 324, 381-385, 550; Mevkûfâtî Mehmed, *Şerh ve Tercüme-i Mülteka'l-ebhur*, İstanbul 1320, I, 347-349; II, 284; Sir Th. Roe, *The Negotiations of Sir Thomas Roe, 1621-1628*, London 1740, tür.yer.; Sir J. Porter, *Observations on the Religion, Law, Government and Manners of the Turks*, London 1771, s. 337-464; C. Peyssonel, *Traité sur la commerce de la mer noire*, Paris 1787, I-II, tür.yer.; E. Charrière, *Négociations de la France dans le Levant*, Paris 1848-60, I-IV, tür.yer.; *Treaties Between Turkey and Foreign Powers, 1535-1585*, London 1855; G. M. Thomas, *Diplomatarium Veneto-Levantinum*, Venice 1880-89, I-II; I. de Testa, *Recueil des traités de la porte ottomane avec les puissances étrangères*, Paris 1864-96; I, 93-102, 141-151; VII, 526-527, 548-554; Belin, *Des capitulations et des traités de la France en orient*, Paris 1870, s. 59, 89; Cevdet, *Tarih*, II, 135, 144, 184-203, 338-343; III, 125-127, 130, 270; VI, 130; VIII, 107; Sir A. Paget, *Diplomatic and Other Correspondence*, London 1896, I-II, tür.yer.; G. Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman*, Paris 1897, I, 113-118, 165, 167-168, 270, 315, 338, 408-409; P. Masson, *Histoire du commerce français dans le Levant au XVIIe siècle*, Paris 1897, I, 417, 473; a.mlf.. *Histoire du commerce français dans le Levant au XVIIIe siècle*, Paris 1911, II, 279; *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, I, 675-678, 681-685; *Düstür*, Birinci tertib, I, 16, 18, 230; G. F. Abbott, *Under the Turk in Constantinople*, London 1920, s. 149; Ch. Roux, *Les échelles de Syrie et de Palestine au XVIIIe siècle*, Paris 1928, s. 153, 171-193; Mahmoud Esad, *Du régime des capitulations ottomanes, leur caractère juridique d'après l'histoire et les textes*, İstanbul 1928; N. Sousa, *The Capitulatory Regime of Turkey*, Baltimore 1933, tür.yer.; W. Foster, *England's Quest of Eastern Trade*, London 1933, s. 21-71; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Ankara 1940, III/1, s. 156-162; G. Tongas, *Les relations de la France avec l'Empire ottoman*, Toulouse 1942; Akdes Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişimi (1553-1610)*, Ankara 1953, s. 181, 197; a.mlf.. "İngiliz Devlet

Arşivinde ve Kütüphanelerinde Türkiye Tarihi- ne Ait Bazı Malzemeye Dair", *DTCFD*, VII/1 (1949), s. 1-27; Osman Turan, *Türkiye Selçuklularının Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1958, s. 108-119, 121-137; Fahri Dalsar, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekcilik*, İstanbul 1960, s. 191; A. C. Wood, *A History of the Levant Company*, London 1964, s. IX-XII, 7, 27, 180-181; İsmail Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Münasebetleri (1789-1802)*, Ankara 1964, s. 315-337; N. H. Biegan, *The Turco-Ragusan Relationship*, The Hague - Paris 1967; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi* (trc. Enver Ziya Karal), Ankara 1975, tür.yer.; Halil İnalçık, "Ottoman Galata", *Première Rencontre Internationale sur l'empire ottoman et la Turquie moderne* (haz. E. Eldem), İstanbul 1991, s. 17-116; a.mlf.. "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devresinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle", *TTK Belleten*, XV/60 (1951), s. 656-661; *Muâhedât Mecmuası*, I, İstanbul 1294, s. 14-35, 36, 52, 83, 90, 146; III (1297), s. 135-147, 275-284, 285-319; M. Tayyib Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivi'ndeki Vesikalar Külliyyatında Kanuni Sultan Süleyman Belgeleri", *TTK Belgeler*, I/2 (1964), s. 119-220; N. Steensgaard, "Consuls and Nations in the Levant", *Scandinavian Economic History Review*, XV/1-2, Stockholm 1967, s. 13-55; Şerafettin Turan, "Venedik'te Türk Ticaret Merkezi", *TTK Belleten*, XXXII/126 (1968), s. 257-289.

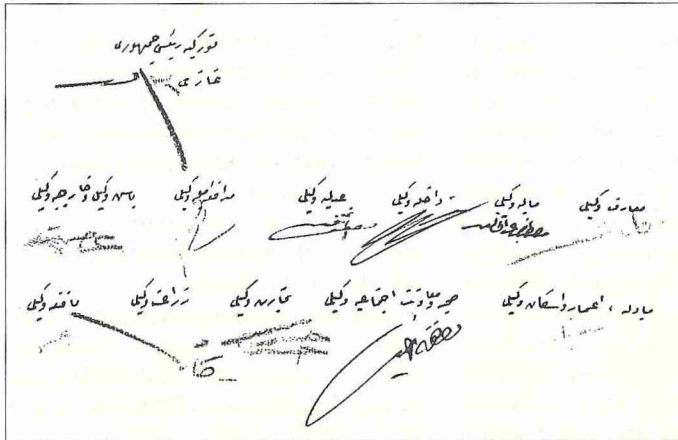
HALİL İNALCIK

İMZA

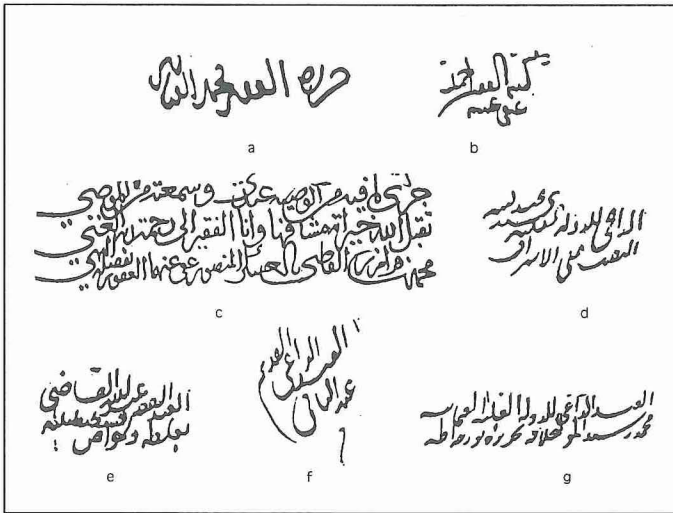
(الإمضاء)

Mektup, yazı, belge ve beyannâme gibi hususi ve resmî evrak altında onun görüldüğünü, onaylandığını veya aidiyetini ifade etmek üzere yer alan imza eski çağlardan beri çeşitli devletlerde, farklı meslek ve sanat teşekküllerinde değişik şekillerde görülmüştür. Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta dinî ve kutsal sayılan işaretlerin imza olarak kullanıldığı, bunların içine şahsın isminin yazıldığı rivayet edilmektedir. İslâm dünyasında imzanın çok erken devirlerden beri bilindiği anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in bazı belgeleri ve mektupları sağ eliyle bizzat imzaladığı veya mühürlediği bilinmektedir (Buhârî, "Şulh", 6, "Meğâzi", 43, Abdülhay el-Kettânî, I, 249).

İslâm devletlerinde imza yerine "tevkî" terimi kullanılmıştır. Emevî halifeleri kendilerine sunulan arzuhallere kısa, veciz tevkî'ler yazarlardı. Mütercim Âsım Efendi tevkîin "bir şeyi gerçekleştirmek" anlamına geldiğini, buna uygun olarak menşurlara, mektuplara, beratlarla konulan işarete tevkî' adının verildiğini belirtmektedir (*Kâmus Tercümesi*, III, 457-458). Kalkaşendî'nin *Şubhu'l-a'sâ'sında* imzâ kelimesi geçmemekte, ancak "tevkî", tev-

3 Nisan 1340
tarihli
Bakanlar
Kurulu
Kararname'sinde
Cumhurbaşkanı
Gazi
Mustafa
Kemal
ve diğer
bakanların
imzaları

Bazı ilmiye mensuplarının imzaları:
 a) Şeyhülislâm Molla Fenârî
 b) Şeyhülislâm Molla Cürânî
 c) Kazasker Molla Hüsrev
 d) Nakîbülesraf Seyyid Abdullah
 e) Kadî Abdullah Efendi
 f) Müderris Abdülbâkî Efendi
 g) Nâib Mehmed Reşid

kiü'd-dest" ve "et-tevki" bi'l-kalemi'l-celî, dakik" tabirlerine rastlanmaktadır. Burada tevki, Memlûkler'den önceki dönemde dilekçelerin altına (hâşiye) yazılan halife veya vezirin, Memlûkler devrinde ise sır kâtabinin yazısına verilen addır. Ayrıca vilâyet ve diğer idarî merkezlerde işlem görmüş dilekçelere de tevki" denilmekteydi (XI, 316-370).

İslâm sanatında bilhassa madenî eserlerde usta, eserin sahibine iyi dileklerde bulunmaktan sonra imzasını atardı. Makas, bıçak, kılıç gibi madenî eşyada imza "amel-i Hasan, amel-i Ahmed, amel-i Mehmed" şeklinde konulmaktaydı. Selçuklular'dan ve onlara yakın dönemlerden kalma Siirt Ulucamii, Aslanhâne Camii, Divriği Ulucamii, Beyşehir Eşrefoğlu Camii gibi mâbederin özellikle ahşap minberlerinde ustaların imza örnekleri görülmektedir. Osmanlılar'dan kalan eserlerde de sanatçının imzası isim, dua ve iyi dilekler içerirdi. İstanbul Büyükçekmece Köprüsü ayaklarının birinin altında Mimar Sinan'ın küçük bir imzasının bulunduğu bilinmektedir.

Osmanlı padişahlarının başka ülkelerin hükümdarlarına yolladıkları nâme-i hümayunların kenarına konulan altın yaldızlı imzaya "imzâ-i pâdişâhî" denilirdi. Bunlardan birinde I. Ahmed'in imzası, "el-mütevekkilü alellâhî'l-müsteân es-Sultân Ahmed Han b. Mehmed Han" şeklindedir. Osmanlılar'da çok yaygın olarak her zümre tarafından kullanılan imza genellikle şahsın ismiyle birlikte Arapça yazılır, hayır ve mağfiret dileyen sözleri içerirdi. Çok defa şahsın mesleği ve makamı ifade edilirdi. Meselâ Celâzâde Mustafa Çelebi imzasını "Harrerehû az'afü'l-ibâd el-müteâl Mustafa b. Celâl et-Tuğrâî, ufiye anhümâ" diye atıyordu. Evkaf müfettişi-

ninki, "Harrerehû el-fakir ileyhi sübhânehû ve teâlâ Mehmed Emîn el-Müfettiş bi-evkâfi'l-Haremeyn el-muhteremeyn, gufire leh" şeklindeydi. Levhalarda, minyatürlerde, hatta resmî belgelerde imza bir süs unsuru haline getirilmiştir.

XV ve XVI. yüzyıllarda vakfiye, mülknâme, vasiyetnâmelerde uzun bir tasdik ibaresi ve imzanın yer aldığı ve ilmiye mensuplarında bu uzun imza geleneğinin değişmeden sürdürüldüğü bilinmektedir. II. Murad'ın vasiyetnâmesindeki Kazasker Molla Hüsrev'in imzası ve Arapça uzun tasdik ibaresi vasiyetin huzurunda olduğunu kendi ismini, lakabını ve görevini belirten bir şekilde formül halinde vermektedir. Ancak yetkililerin bazan yalın isimlerini Ahmed, Mehmed, Ali gibi yazıp meşhur ve mâruf oldukları lakaplarını, görevlerini belirtmedikleri örnekler de rastlanmaktadır. Meselâ Şeyhülislâm İmam Mehmed Efendi'nin imzası "mine'd-dâî el-fakir Mehmed, ufiye anh" şeklindedir (BA, İbnülemin -Tevcihat, nr. 1275).

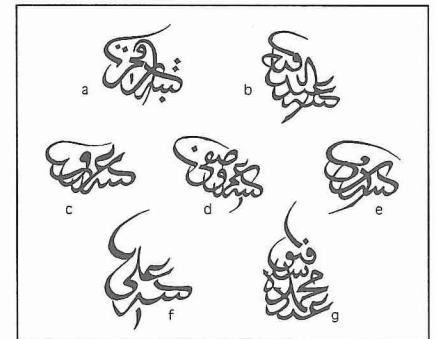
Osmanlı diplomatiğinde tuğra, pençe, alâmet vb.nin aslında birer imza olduğu, ancak konulduğu yere, hususiyet ve ehemmiyetine binaen özel terimlerle ifade edildiği söylenebilir. Osmanlı padişahlarının belgenin altına Batı'da olduğu gibi imza atmaları XIX. yüzyılda muhtemelen II. Abdülhamid ile başlamıştır. Batı'da ise meselâ İngiliz kral ve kraliçelerinin, XIV. yüzyıldan beri belgelerin altına adlarını bugünküne benzer şekilde imza halinde yazdıkları görülmektedir.

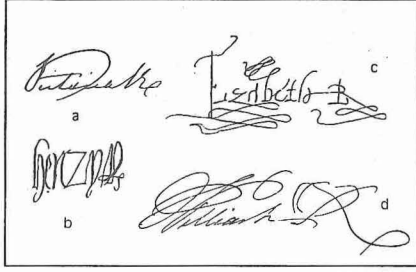
Tasdik ibareleri tasdik edilen belgenin türüne göre değişik formüllerden oluşurdu. Bu konuda kadı ve nâiblere kolaylık sağlamak amacıyla pratik listeler düzenlenmiştir. Resmî hüviyeti bulunmayan

yazma eserlerin sayfaları arasında bir veya birkaç sayfadan ibaret olan bu listeler genel bir uygulama birliğini sağlamıştır. Yetkilinin bir defteri tasdik imzasında, "Hurrire hâzihi'd-defter bi-ma'rifeti'l-a'yân ve'l-ahâlî ..." gibi ibareler yer alabilirdi. Hazırlanan tahrir defterlerinin sonunda tasdik imzası bulunmazdı; ancak bu defterlere değişik zamanlarda kayıtlar eklenir ve bilgi tashihi durumunda kayıt sahibi nişancı tarafından bu kayıtlar imzalanırdı. Buna dair birçok örneğe rastlanmaktadır. Nitekim Tâcizâde Câfer Çelebi'nin, Kastamonu mufassal defterinde yaptığı Şevval 919 (Aralık 1513) tarihli bir tashih kaydının altında, "Harre-rehû el-fakir Ca'fer et-tuğrâî, ufiye anh" imzası bulunmaktadır. Defter türleri içinde imzasına en çok rastlanan yetkili defterdarlardır. Maliye ile ilgili olup genellikle başmuhasebede bulunan defterlerin sonunda veya bölüm bitiminde üç defterdarın, hatta bazan dördünün birden kuyruklu imzaları yer almaktadır (Emecen, II, 173). Özellikle XVII. yüzyıl ortalarından itibaren seri halinde birçok örneğine rastlanan avârız defterlerinin sonunda ise mahallî kadının imzası bulunurdu. Aynı şekilde narh defteri sonunda kadının imza ve tasdiki yer almaktaydı. Meselâ 1640 tarihli narh defteri sonunda İstanbul kadısı, "Harrerehû el-abdü'l-fakir Abdürrahîm b. Mehmed el-müvellâ hilâfuhû bi-medîneti Kostantîniyye el-mahmiye, ufiye anhümâ" şeklinde imza atmıştır (Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, son sayfa).

İmzanın bizzat sahibinin el yazısı olması çok önemli bir delildir. Nitekim Şey-

Bazı hattat imzaları: a) Mustafa Râkım Efendi b) Abdülfetah Efendi c) Çarşambalı Ârif Bey d) Ömer Vasfi Efendi e) İsmâil Hakkî Sâmi Efendi f) Cırcırlı Ali Efendi g) Mehmed Sefik Bey

İngiliz kral ve kraliçelerine ait imzalar: a) Victoria b) VIII. Henry c) I. Elizabeth d) IV. William

hülislâm Sun'ullah Efendi bir fetvasında, imzası ve mührü bilinen bir âlimin 100.000 akçelik borcu için bizzat kendi el yazısıyla imzalı olarak verdiği belgenin ölümünden sonra geçerli olup olmadığı sorusuna kendi yazısıya geçerli olacağı cevabını vermiştir (İpşirli, TED, sy.13 [1987], s. 241).

İmzanın nasıl atılması gerektiği konusu resmî yazışma mevzuatıyla ilgili risâlelerde ele alınmıştır. Özellikle noktasız olarak atılan imzanın anlamsız bulunduğu, esas amacın imza sahibinin tanınması olduğu üzerinde durulmuşsa da noktasız imza atma geleneğinin yaygınlaşması önlenememiştir. Söz konusu risâlelerde üzerinde durulan hususlar, imzanın ne okunamayacak kadar sembolize ve stiliye ne de kolayca taklit edilecek kadar basit olmasıdır. Hususi yazışmalarda imza, resmî yazışmalarda mühür konulması uygundur. İmzanın genellikle yazışmaların altına kaydedilmesi esas olmakla birlikte uzun yazılarda okuyucuyu meraktan kurtarmak için makalelerde olduğu gibi yazının başına konulması tavsiye edilmektedir (Ebû'l-Muammer Fuâd, s. 46-48).

Hat sanatında bir hattat adayı icâzet-nâme almadan yazılarının altına imza koyamazdı. Aday bir sayfa örnek hat yazar, beğenilirse kendisine imza yetkisi verilir. Hattat adayları, hangi yaşta ve merbede olursa olsun bu geleneği bozmamak için usulen de olsa bir başka hattattan icâzetnâme alırlardı. Hatta zaruret halinde bir hattatın yazdığı hattın altına bir başka hattat onun adına imza koyabilirdi. Hattın altındaki imzanın Arapça olması bir gelenek haline gelmişti. Normal hat örneklerinde imza "ketebehû, nemakahû, harrerehû, sewedehû", meşk yazılarında "meşşekahû", taklit yazılarda

"kalledehû" ile başlar, hattatın, babasının, bazan da hocasının ismi zikredilirdi. Ancak hattatın sadece kendi adının yazılı olduğu örneklere de rastlanır. Bazı istisnaları olmakla birlikte imza hattın türünde atılırdı. Hattat Râkım Efendi değişik imza türleri geliştirmiş, talebesi II. Mahmud için de girift bir imza tertip etmişti (DİA, XVI, 498).

Antlaşmalarda imza ve teâtî prosedürü çok önemlidir. Karlofça Antlaşması, iki tarafın delegeleri tarafından imzalandıktan sonra o sırada Litvanya ile bir birleşik krallık oluşturan Polonya'nın kralı tarafından kraliyet kaçıllaryasından geçmeden doğrudan imza ve tasdik edilip Polonya elçisi vasıtasıyla padişahın imzası için İstanbul'a getirildiğinde, Polonya-Litvanya heyetinden geçmeden imzalandığı gerekçesiyle II. Mustafa tarafından imzalanmayarak iade edilmiş, bu eksiklik giderilince antlaşma imzalanmıştı (Kolodziejczyk, s. 155-156). Antlaşma imzalanmasında benzer bir kriz de Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki 1913 antlaşmasında yaşanmıştı. Osmanlı Devleti adına Hakkı Paşa, İngiltere adına Edvard Grey antlaşmayı imzalamışlar; devletlerarası hukuka göre parlamenter sistemle yönetilen devletlerde antlaşmaların parlamentodan geçtikten sonra hükümdarın imzalaması esas olduğundan İngiltere parlamentosundan geçirildikten sonra kralın imzası alınmış, Osmanlı Meclis-i Meb'ûsanı toplanamadığından aynı prosedür uygulanamamıştı. Onaylanmamış bir antlaşma olmasına rağmen İngiltere kendi menfaatine uygun olduğundan bunu geçerli sayıp bazı haklar talep etmeye kalkışmıştı.

Osmanlı padişahları arasında imza atma ve yerli olsun yabancı olsun yetkililerden imza alma konusunda en dikkatli ve titiz olanı II. Abdülhamid'dir. Londra elçisine gönderdiği iradede bundan böyle esas metnin Fransızca olarak hazırlanmasını, yanında Türkçe tercümesinin bulunmasını ve her iki metnin de İngiliz yet-

Mimar Sinan'ın imzası

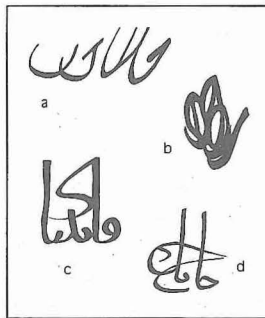
kilerce imzalanmasını şart koşmuştur. Yine kendisine sunulan resmî mâruzatı ve hülâsalarını dikte ettirdiği metin kâğıtlarını imza karşılığı alır, bazılarını saat ve dakikasını yazar, bunları itina ile saklardı (Mümtaz, s. 254-256).

Meşrutiyet'e veya biraz sonrasına kadar mühür taşraya yazılan muharrerâta basılır, imza ise tezkirelere, şehir içinde yazılan mektuplara atılırdı. Padişaha yazılan kâğıtlara mühür konmaz, bunlar imzalanırdı.

Sivil halk tarafından resmî makamlara verilen arzuhal ve mahzar gibi belgelerde mutlaka imza mahalli bulunurdu. Arzuhalin altında verenin ismi, görevi ve sıfatı yer alır, bunun üzerine "bende, dâî"; kadınsa "câriye" kelimeleri konurdu. Böylece imza "Bende Ahmed, Cârîye Ümmü-gülsüm" şeklinde olurdu. Bazan imza yerine "bendegân-ı esnâf-ı sofucuyân hâlâ" şeklinde bir grubun veya aynı tarzda bir kasaba halkının topluca adı bulunabilirdi. Padişaha sunulan arzuhallerin mutlak surette imza taşımaya gerekirdi. İmza taşımayanlar dikkate alınmadığı gibi yazan bulunduğu takdirde cezalandırılırdı. Sadrazam ve diğer yetkililere gönderilen bir talep ve şikâyeti içeren arzuhaller muamele ve sâbık kaydı için ilgili kalemlere havale edilir, derkenar halinde çıkarılan kayıtların altına ilgili kişiler tarih atıp imza koyarlardı ve tekrar sadârete gönderilerdi (DİA, III, 447, 448).

İmza formülleri Osmanlı inşâ sanatının önemli bir konusu olmuş, bürokraside görevli kimselerin sistemli ve usulüne uygun imzalar kullanması için mevki ve makamına münasip imza listeleri hazırlanmış, bu listeler kâtiplerin kendileri için düzenlediği el kitaplarına dercedilmiştir. Ayrıca hattatlar, hakkâklar gibi çeşitli sanat erbabına ait imza listeleri levhalar halinde düzenlenmiştir.

Osmanlı anayasalarında da imza ile alakalı çeşitli ifadeler bulunmaktadır. 1908 anayasasının 30. maddesinde vekil, vekiller heyeti ve padişahın imzasıyla ilgili hükümlere yer verilmiş ve kararların ancak ilgililerin imzaları ile geçerli hale geleceği hükme bağlanmıştır. Aynı şekilde Cumhuriyet dönemi anayasalarında da imzaya dair çeşitli hükümler vardır.

a) Sultan Kalavun, b) Sultan Berkuk, c) Sultan Kayıtbay, d) Hayır Bey'in imzası

BİBLİYOGRAFYA :

Kâmus Tercümesi, III, 457-458; BA, İbnülemin - Tevcihat, nr. 1275; BA, İbnülemin - Askerî, nr. 2186; Buhârî, "Şulh", 6, "Meğâzî", 43; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, XI, 114-127, 316-370; Makrîzî, *Hıta*, I, 402; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1371/1952, s. 517; Feridun Bey, *Münşeât*, II, 388-391; Selânikî, *Tarih* (İpşirli), I, 26; II, 799, 839, 845, 850; Naîmâ, *Tarih*, I, 298-299; III, 97; Cevdet, *Tarih*, V, 108; Ahmed Râsim - Mustafa Reşid, *Hazîne-i Mekâtib yahut Mükemmel Münşeât*, İstanbul 1309, s. 334-336; Mehmed Fuad, *Usûl-i Kitâbet-i Resmîyye*, İstanbul 1328, s. 94; Ebû'l-Muammer Fuâd, *Usûl-i Kitâbet-i Resmîyye ve Gayri Resmîyye*, İstanbul 1328, s. 19, 46-48; İlmîyye *Salnâmesi*, s. 203-204; Ahmet Semih Mümtaz, *Tarihîmizde Hayal Olmuş Hakikatler*, İstanbul 1948, s. 221, 254-256; Uzunçarşılı, *İlmîyye Teşkilâtı*, s. 85, 169; M. Uğur Derman, "Yazı Tarihîmizde Hattat İmza ve Şecereleri", *TTK Bildiriler*, VII (1973), II, 728-732; a.mlf., "Hattat", *DA*, XVI, 498; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983, son sayfa; a.mlf., *Belgelerin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994, tür.yer.; Mehmet İpşirli, "İlmîyye Mensuplarının İmza ve Tasdik Formülleri", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri: Bildiriler*, İstanbul 1988, I, 177-200; a.mlf., "Şeyhülislam Sunullah Efendi", *TED*, sy. 13 (1987), s. 241; a.mlf., "Arzuhal", *DA*, III, 447, 448; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtübü'l-İdâriyye* (Özel), I, 221, 249-257; Feridun M. Emecen, "Başbakikulu Defterlerine Dair", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri: Bildiriler*, İstanbul 1995, II, 173; D. Kolodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century)*, Leiden 2000, s. 155-156; Nejat Göyünç, "Tevki", *IA*, XII/1, s. 217.

MEHMET İPŞİRLİ

İNÂBE

(bk. BİAT).

İNÂDİYYE

(النادية)

Nesnelerin

ontolojik gerçekliğini inkâr eden
ve bütün varlıkların
hayalden ibaret olduğunu ileri süren
bir grup sofiste verilen ad
(bk. SÜFESTÂİYYE).

İNAK

Türk ve Moğol devletlerinde
İslâm öncesi dönemden
XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar
kullanılan bir unvan.

Arap harfleriyle **اِنَاق**, **اِنَاق** ve **اِنَاق** şeklinde yazılan **inaq** / **inag** kelimesi Türkçe "güvenmek, itimat etmek" anlamına gelen **ina(n)-mak** kökünden türemiştir (Clouston, s. 182); aynı zamanda "si-

ğınak, sığınacak yer" demektir (Gabain, s. 273). Eski Uygurca'da inak/inagin "güven, sığınak, ümit; dost, arkadaş", aynı kökten türeyen **inalın** (yinal, yenal) memuriyet-rütbe unvanı ve şahıs adı, **inançın** ise (yinanç) yine şahıs adı olarak ve "vezir, mutemet, nâzır" anlamlarında kullanıldığı bilinmektedir (Caferoğlu, s. 86). Hazar Hakanlığı'na bağlı olarak yaşayan Macarlar'ın yedi boyundan birinin adı Yinö (inak) idi. Oğuz destanında inak hükümdarın çok yakın adamları arasında zikredilmektedir. Kelime Moğollar döneminde de inag şekliyle "hükümdarın mahrem dostu, mutemet adamı" mânasına geliyordu (Şemîs Şerîk-i Emîn, s. 50). Devletinin teşkilâtını daha çok eski Türk geleneğine uydurmaya çalışan Cengiz Han da bu unvanı kurduğu sisteme dahil etmişti; sürekli biçimde maiyetinde bulunan, onun en yakın dostu ve müşaviri olan nökerlere (nedim) inag deniliyordu. Bu unvan XV. yüzyıl Çağatayca'sında imparatorluk temsilcisi karşılığındadır; Timur'un kumandanları arasında da İnag Humârî adında bir kişi bulunuyordu. Farsça kaynaklarda **inakan** ve **inakiyân** şekillerinde çoğul olarak da kaydedilen inakin bazan "hükümdarın mühürdarı" anlamında kullanıldığı görülür (geniş bilgi için bk. Doerfer, II, 217-219). Bugünkü Farsça'da ise **اِنَاق** (emin, güvenilir) ve **اِنَاق**'tan (hükümdarın en yakın danışmanı) başka bir de **اِنَاق** imlâsıyla yazılan "arkadaşlar grubu; asiller, şehzadeler" anlamında bir kelime bulunmaktadır.

İnal kelimesi ilk defa VIII. yüzyıl Uygur Budist metinlerinde "Teñgride bolmuş inal" şeklinde görülmektedir. Yine eski Türk belgelerinde İnal Öge ve İnal Çor isimlerine rastlanmaktadır; 716 yılında babası Kapgan'ın yerine geçen ve kısa bir süre kağanlık yapan İnel'in adı da muhtemelen bu unvanla ilgilidir. *Dîvânü lugâti't-Türk*'te "annesî hatun kökten, babası halktan gelen gençler için bir hitap şekli" olarak tarif edilmiş (I, 122) *Kutadgu Bilig*'de "beyzade, inanılır insan" anlamında kullanılmıştır (beyit nr. 4497, 4805). Tuğrul Bey'in anne bir kardeşi İbrâhim de Yinal unvanını taşıyordu. Oğuz destanında, Çin seferinden dönen Oğuz Han'ın Almalık yakınlarındaki kanlı bir savaşta öldürdüğü söylenen İnal Han'ın Kırgız hükümdarı olduğu anlaşılmaktadır. Moğol belgelerinde Cengiz'in oğlu Cuci'ye bağlandığı belirtilen Kırgız reislerinden birinin adı da İnal'dır. Bu durumdan ve yine Cengiz Han'ın, Oyrat reisi Kuduka-beki'yi mükâfatlandırmak maksadıyla oğlu İnalçı'ye kendi kızını vermesiyle ilgili ka-

yıtlardan (*Moğolların Gizli Tarihi*, s. 239) İnal ve ondan türetilen isimlerin Moğollar arasında yaygın olduğu belli olmaktadır. Diğer taraftan Kıpçak hanlarından birinin adı da İnal Öz idi. Daha sonra Çağatayca'da ve Kırgızlar arasında Moğol ve Tacikler'in hükümdarı karşılığında inal tabiri kullanılmıştır. İdil (Volga) Bulgarları'na ait bir mezar taşında İbrâhim İnal isminin yazılı olmasına dayanarak bu ad ve unvanın onlar tarafından da benimsendiği söylenebilir.

VIII. yüzyıl Orhun yazıtlarında Tarduş İnançu Çor ve İnançu Apa Yargan Tarkan, bir Yenisey kitâbesinde El ögesi İnançu Bilge ve Uybat kitâbesinde "Urung başı ertim, inançı ertim" ibarelerinde "bakan" anlamında kullanılan inaç kelimesi Uygurca Budist metinlerinde, "El inaç tirek; ol ödün inançları, buyrukları" şeklinde geçmektedir. 627 yılında Doğu Göktürk Devleti'ne karşı bağımsızlığını kazanan ve Çin ile siyasi ilişki kuran Sir Tarduşlar'ın kağanının Çince yazılışı "İ-nan" olan adı da muhtemelen Türkçe İnan'ın karşılığı idi. Bu isme, Fergana dolaylarında Mughon yakınlarındaki bir mezarda bulunan bir yüzüğün üzerinde de Göktürk alfabesiyle yazılmış olarak rastlanmıştır. 820 yılında bir Çin prensesini almak üzere T'ang hanedanı sarayına İnançu Külüg Çigşi unvanlı bir elçi gönderilmiştir. Turfan metinlerinde "vezir-nâzır", *Dîvânü lugâti't-Türk* (I, 122) ve *Kutadgu Bilig*'de (beyit nr. 4068) "inanılır, güvenilir kişi" anlamlarına gelen inaç, X. yüzyılda İnanç Tirek (Çince'si Yin-nan Ti-liao) gibi Uygur elçilerinin adları arasında görülmektedir. Selçuklu emir, ferman ve mezar taşlarında Uluğ İnanç, İnanç Atabek, İnanç Bilge Tercüman Bek, İnanç Uluğ Müşrif Bek ve Artukoğulları'nın kilerde de İnanç Bilge Beygu Kutlug Buka gibi unvanlar yer almıştır. 1100 yılında Sultan Muhammed Tapar ile Berkıyruk arasındaki Büyükel Selçuklu Sultanlığı için yapılan mücedelerde İnanç Yabgu adlı bir kumandanın da adı geçmektedir. Hârizmşahlar Devleti zamanında Rey şehri emirinin adı İnanç Bey idi. İlhanlı Hükümdarı Gâzân Han, Şemseddin Ahmed Lâkûşî'yi Anadolu Selçuklu vezirliğine tayin ettiği menşurda Selçuklu divan geleneğine uygun olarak inaç lakabını kullanmıştır ki bu bütün Selçuklu emirlerine gönderilen ferman ve menşurlarda da vardı. Meselâ IV. Kılıcarslan tarafından Dîvân-ı İstifâ'nın başına getirilen Meccüddin Mehmed için Uluğ İnanç Bilge unvanı kullanılmıştır (Turan, s. 4). Hatta diğer İslâm devletlerinden gelen